

VAKIF ŞEHİR ARTUKLU MARDİN

Bölüm 3 ARTUK BEY

Sultan Alparslan'ın, önemli komutanı ve damadı Artuk Bey kimdir?

ARTUK b. EKSÜK Selçuklu Sultanı Alparslan ve Melik Şah devirlerinin ünlü kumandanıdır Malazgirt Zaferinin kazanılmasında çok önemli görevler üstlenmiştir.

Artuk Bey Türk Oğuzlar'ın Döğer boyuna mensup olan Zahirüddin Artuk Bey H.400/M.1010 tarihinde Şehriman'da doğdu babası çobandı.¹

Artuk Bey Anadolu Fatih Alparslan'ının en önemli komutanlarından olup Alparslan'ının kızı ile evli idi bu evlikten Sokman, İl gazi, Behram, Hasan isiminde dört oğlu dünyaya geldi².

Artuk Bey'in H. 455 (M.1063) tarihinden İtibaren Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girmiş olduğuna göre, böyle bir kıymetli kumandanın onunla birlikte birçok savaşa katılmış olması tabiidir.

Artuk Bey, Sultan Alp Arslan'ın maiyetinde bulunan Savtekîn, Saltuk, Afşin, Ahmed Şah, Atsız, Çavuldur, Mengücek, Aksungur ve birçok büyük emîrler gibi Malazgirt savaşına (26 Ağustos 1071) katılmıştır.

Selçukluların Mardin ve havalisine akınları, XI. Yüzyılın ortalarında başlamıştır ve bu çerçevede Mardin'e de 433/1042 tarihinde Türk akınları başlamıştır³. Ancak Malazgirt ile beraber artık Anadolu'nun yeni sahibinin kim olacağı kesinleşince bu akınlar daha yoğun bir şekilde bu dönemde artmıştır.

¹ Mardin Tarihi Abdulgani Efendi (Aldulgani Fahri Bulduk isbn:97319-2217-8, sf. 35

² Mardin Tarihi Abdulgani Efendi (Aldulgani Fahri Bulduk isbn:97319-2217-8, sf. 35

³ 1.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri İmak Ofset Basım Yayın San. Tic. Ltd. Şti., İstanbul, Temmuz, 2006 ISBN: 975-585-622-6 sf.48

Sultan Alparslan 1071 yılında Malazgirit Savaşı kazanıldıktan sonra Sultan Alpaslan, savaşa katılmış olan komutanlara "Rum ülkesine dağılmalarını, ele geçirecekleri şehir ve memleketlerin kendilerine ait olacağı ve kendilerinden sonra da çocuk ve torunlarına geçeceğine dair emir buyurmuş, bu yerleri kimsenin alamıyacağını ilan etmişti.

Mardin, Âmid, (Diyarbakır) Malatya ve Harput şehirleri de Artuk Bey'in hissesine düşmüştür. Bu hususta bugün için elimizdeki belgeler, çelişki doğurmaktadır.

Artuk bey Savaştan sonra Bizans'la imzalanan antlaşmanın yerine getirilmemesi üzerine, Alparslan'ın buyruğuyla Orta Anadolu'da Yeşilirmak ve Kızılırmak havzalarında fetihler yaptıktan sonra Sakarya ırmağını geçerek İzmit taraflarına ulaştı. Alparslan'ın ölümü ve kardeşi Karaaslan Kavurt Bey'in saltanat iddiasıyla hareket geçmesi üzerine merkeze çağrıldı ve Kavurt'un bertaraf edilip Melikşah'ın tahta geçmesinde önemli rol oynadı.

Daha sonra tekrar Anadolu'ya dönen Artuk Bey Kutalmış oğulları, Tutuş, Afşin, Dilmaç oğlu Muhammed, Davud oğlu gibi Selçuklu şehzade ve emirleriyle birlikte Bizans'a karşı isyan edip İstanbul'a hücum hazırlanan ücretli Norman askerleri kumandanı Urselus'u mağlup edip esir almayı başardı.

Bir süre sonra Sultan Melikşah tarafından Anadolu fetih görevinden alınıp İran-Irak sınır bölgesindeki Hulvan'a (Irak kuzeyde Tikrî'ten güneyde Basra körfezine, doğuda Hulvân'dan) tayin edildi (1076).

Artuk bey Ayrıca kendisine Ahsa ve Bahreyn'de isyan eden Karmatiler'le ilgilenme görevi de verildi. Artuk Bey 1076 da 7000 kişilik bir süvari kuvvetiyle Basra'ya oradan Ahsa'ya gitti ve Karmatiler ile uzun yıllar mücadele etmiş bulunan Abdullah b. Ali el-Uyuni ile birlikte Karmatiler'i tamamen itaat altına aldı (1079).

Karmatîler kimdir?

Karmatîler (Karâmita), Kûfe'deki İsmâilî dâisi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö. 293/906) nisbetle bu adı almışlardır. İbn Manzûr onları ayrı bir kavim olarak tanıtır (*Lisânü'l-'Arab*, "krmt" md.). Taberî, 255 (869) yılı olaylarını anlatırken Karmâtîyyûn diye anılan Zenc isyanının destekçisi bir gruptan bahseder (*Târîh*, IX, 419). Mes'ûdî ile Makdisî ise Karmatîler'in bir Sudan halkı olduğunu belirtirler (*Mürûcü'z-zehab*, II, 20; *Ahşenü't-tekâsîm*, s. 242). Bu özellikleri dikkate alan bazı çağdaş araştırmacılar Karmatîler'in, söz konusu halkın Herodotos'un da zikrettiği (*Tarih*, IV, 174, 183, 184) Libya'dan getirilen Garamahlılar yahut Garamantlar olduğunu ve adlarının Arap diline Karâmita yahut Karmatiyyûn şeklinde geçtiğini ileri sürmektedirler (Shaban, II, 102, 130; Abdülmecîd Âbidîn, XI [1963], s. 167-169). Karmat isminin Sevâd bölgesindeki Benî Ukayl'in kolu Benî Karmat'tan geldiği, Karmatîler'in ve liderleri Hamdân'ın Arap asıllı olduğu da rivayet edilmektedir (İbn Miskeveyh, II, 129; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ*, I, 156). Louis Massignon ismin Vâsıt'taki mahallî Ârâmî lehçesinde "gizleyen, hileci" anlamındaki kurmatâdan (*İA*, VI, 353), Wladimir Ivanow ise Aşağı Mezopotamya'da "köylü ve çiftçi" yerine kullanılan karmita yahut karmutadan geldiğini düşünmektedir (*Ismaili Tradition*, s. 68-69).

Genel kabule göre Karmatîler 255 (869) yılında Abbâsîlere karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Hareketin kurucusu olarak kabul edilen Hamdân, Sâbiîliğe mensup olup Kûfe yakınlarındaki Dûr köyündendir ve büyük ihtimalle 264'te (877-78) Abdullah b. Meymûn'un yahut oğlu Ahmed'in dâilerinden Hüseyin el-Ahvâzî'nin telkinleriyle İsmâiliyye hareketine katılmış, onun ölümünden ya da Sevâd bölgesini terketmesinden sonra İsmâiliyye'nin o bölgedeki dâisi olmuştur. Ancak Karmatî hareketi onunla sınırlı tutulmamış, döneminde veya daha sonra çıkarılan bütün ayaklanmalar Karmatîler'e mal edilmiş, bazan da Fâtımî-İsmâilî hareketi Karmatîlik olarak nitelendirilmiştir. Hamdân'ın asıl destekçileri Kûfe'ye yerleşen Benî Şeybân ve Bekir b. Vâil'e mensup Arap

kabileleriydi. Bu kabilelerin yardımı ile güçlü bir duruma gelen Hamdân, hareketin devamını sağlamak için mensuplarından çeşitli adlar altında para topladı. Arkasından kendisine bağlı olan her köye bir dâî tayin etti ve ahalinin mal ve emlâkinin idaresini bu dâîye verdi. Hamdân'ın faaliyetleri, Abbâsîler'in Zenc isyanıyla meşgul olmalarından dolayı 278 (891) yılında bir grup Kûfeli'nin Bağdat'a gidip durumu haber vermesiyle farkedilebilmiştir (Taberî, X, 25). Onun faaliyetlerinde en büyük yardımcısı kayınbiraderi Abdân olmuştur. Hamdân Karmat ve Abdân, Ubeydullah el-Mehdî'nin 286'da (899) Selemiye'de imâmetin kendisine ve dedelerine ait bir hak olduğunu ileri sürmesi üzerine yeni İsmâiliye doktrininden desteklerini kesmişlerdir. Karmatîler'in 287-289 (900-902) yılları arasında üç ayaklanma teşebbüsü Halife Mu'tazîd-Billâh tarafından bastırılmıştır.

Irak ve Suriye'de Karmatî isyanlarını düzenleyen dâîlerden Zikreveyh b. Mihreveyh 289'da (902) Sâhibüşşâme diye bilinen oğlu Hüseyin'i (yahut Hasan) Benî Kelb'i kendi mezheplerine kazanmak için Suriye çölüne gönderdi. Hüseyin, Benî Uleys ve Benî Asbağ'ın kollarının desteğini kazandı. Zikreveyh'in oğullarından Sâhibünnâka diye tanınan Yahyâ 290 Şâbanında (Temmuz 903) Dımaşk kuşatması sırasında öldürülünce yerini kardeşi Sâhibüşşâme aldı. Muhammed b. İsmâil'in neslinden olduğu iddiasıyla emîrül-mü'minîn ve mehdî unvanlarını kullanan yeni Karmatî lideri Halep'e yaptığı başarısız bir saldırıdan sonra Hama, Humus, Maarretünnu'mân ve Ba'lebek'i ele geçirdi. Fakat ertesi yıl Selemiye yakınlarında kendisini takiple görevlendirilen Muhammed b. Süleyman'ın kumandasındaki Abbâsî ordusu karşısında yenilgiye uğratıldı ve Hüseyin b. Hamdân b. Hamdûn'un gayretleriyle yakalanarak Bağdat'ta idam edildi. 293'te (906) Zikreveyh, Benî Kelb arasında Karmatîliği yeniden canlandırmak üzere Ebû Gânim Abdullah b. Saîd isimli dâîsini görevlendirdi. Kendine Nasr adını takan Ebû Gânim ve adamları Busrâ, Ezriât, Taberiye ve Hît gibi yerleşim birimlerini yağmalayarak Dımaşk'a saldırdılar; başarı kazanamadılarsa da arkasından Kûfe'ye girdiler, fakat

kısa zamanda şehirden çıkarıldılar. Aynı yıl Zikreveyh ve mensupları, Kādisiye yakınlarında karşılaştıkları bir Abbâsî ordusunu mağlûp ederek Horasan kervanlarına ve hacdan dönen İnan hacılarına saldırıp birçok kişiyi öldürdüler. Nihayet Zikreveyh ve adamları 294 Rebülevvelinde (Ocak 907) kesin bir yenilgiye uğratıldı. Yaralı durumda esir edilen Zikreveyh birkaç gün sonra öldü; kaçan taraftarlarından birçoğu yakalanarak öldürüldü; böylece Suriye'deki Karmatî isyanları, Halife Müktefi-Billâh'ın görevlendirdiği Muhammed b. İshak ve Hüseyin b. Hamdân gibi kumandanların çabalarıyla sona erdirilmiş oldu. Fakat Zikreveyh'in Sevâd'da bulunan bazı taraftarları onun ölmediğine ve bir süre sonra döneceğine inanmaya devam ettiler. 295 (907-908) yılında Sevâd Karmatîleri arasında aktif olan Hint asıllı Ebû Hâtim ez-Zuttî et yemeyi yasakladığı için mensupları Bakliyye adıyla anılmış ve bu isim daha sonra Sevâd'da bulunan Karmatîler'in hepsini kapsamına almıştır.⁴ Bu hareketi ilginç kılan olguysa, özel mülkiyetin ortadan kaldırılarak, komünist (ortak mülkiyete dayalı) bir toplumsal örgütlenmeyi amaçlamış ve gerçekleştirmiş olmasıydı.

Artuk Bey Yol Ayrımında

Artuk Bey Haziran 1083 yılında Sultan Melik Şah'ın buyruğuyla Mervan oğulları ailesinin idaresindeki Diyarbakır bölgesinin fethiyle görevlendirilen Fahrüddeve Muhammed b. Cehir'in maiyetinde sefere katıldı. Fakat Fahrüddeve ile anlaşmazlığa düştüğü için kuvvetleriyle birlikte savaşı terk ederek Sincar'a çekildi. Bu sırada Melik Şah'ın Musul kuşatmasında bulundu. Sultanın kardeşi Tekeş'in isyan etmesi üzerine kuşatmayı kaldıran sultanla birlikte Merverrüz'e giderek onu cezalandırma harekâtına katıldı ve başarılı hizmetlerde bulundu.

Artuk Bey Bununla birlikte Diyarbakır harekâtından

---

⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/karmatiler>

ayrılması ve Musul Emiri Şerefüddeve Müslim ile anlaşması sebebiyle sultandan destek almayınca ikta yeri olan Hulvan'a çekildi.

Artuk Bey daha sonra Melik Şah'ın hizmetinden ayrılıp Melik şahın Kardeşi, Suriye ve Filistin Selçuklu Hükümdarı Tacüddeve Tutuş'un hizmetine girdi. Tutuş babasının bu değerli kumandanını Kudüs ve yöresine vali tayin etti. Ayrıca serhat şehrini de kendisine ika olarak verdi (1085). Bu arada Musul Emiri Müslim'in Melik Şah'a karşı oluşturmaya çalıştığı ve içinde Tutuş ve Mısır Fatimileri'nin de yer aldığı bir ittifaka girdi ise de bu ittifak çeşitli sebeplerle gerçekleşmedi. Daha sonra maiyetindeki Türkmenlerle el-Cezire'ye gelen Artuk Bey, Fahrüddeve'nin ilhak harekâtına devam ettiği Diyarbakır bölgesini ele geçirme teşebbüsünde bulundu.

Artuk Bey gönlünü almak isteyen Melik Şah'ın gönderdiği hediyeleri kabul etmeyerek sultana karşı adeta isyan eder bir duruma geldi. Bunun üzerine Melisa, el-Cezire de bulunan Selçuklu kumandanları Sa'düddeve Gevherayın, Karatekin ve Anuş Teğın vasıtasıyla onun kendisine itaat etmesini istedi. Maiyetindeki Türkmenlerin kendisini terk etmeleri üzerine Artuk Bey önce bağlılık arz etti ise de sonra yeniden Sultan Alparslan'ın diğer oğlu Tutuş'un hizmetine girdi.

Bu sıralarda Anadolu Selçuklu Hükümdarı Süleyman Şah'ın Antakya'yı Fethi 'nin ardından Halep'i kuşatması üzerine, burayı elinde tutan Şerif Ebu Ali şehri teslim etmek maksadıyla Tutuş'u davet etti. Derhal harekete geçen Tutuş beraberinde Artuk Bey olduğu halde Halep'e geldi. Böylece Şerif Ebu Ali'nin entrikaları yüzünden karşı karşıya gelen iki Türk ordusu şiddetli bir savaşa tutuştular. Artuk Bey'in gayretleri sonucu Süleyman Şah'ın ordusu yenilgiye uğradı. Süleyman Şah intihar etti (5 Haziran 1086).

Artuk Bey, Kuzey Suriye hâkimiyeti için Selçuklu

İmparatorluğu tabileri arasında ortaya çıkan bu kanlı buhran üzerine bölgeye bir sefer düzenleyip Halep yakınlarına gelen Sultan Melik Şah'ın kuvvetlerine karşı saldırıya geçilmesini istedi ise de Tutuş bunu kabul etmeyerek Dırmakşık'a çekildi.

Tuş Artuk Bey'e hayatı boyunca saygılı kaldı ve Kūsūsü yönetimine verdi. Artuk Bey Kudūs'te beş sene valilik ettikten sonra Kudūs'te 484'te (1091) yılında vefat etti. Artuk Beyin Mezarı Kudūs'te Süleyman mabedine giden yol üzerinde defnolunmuştur.

Oğulları Sokman, Melikul'ı –Cebbar Eminuddin ve İl gazi de Necmeddin lakabı olarak gerine geçtiler ve beş sene kadar Kudūs ve çevresini, beraberce yönettiler.⁵

Artuk oğullarının aynı zamanda dayıları olan Sultan Tutuş 488/1095 yılı safer ayının 17. günü kardeşi Melikşah'ın oğlu Süleyman Berkuyarık ile Rey (72) şehri yakınında yaptığı muharebede öldürüldü. Bunu haber alan Mısır'daki Fatımi hükümdarlarından 9.el-Müstel-liBilah Ahmet, veziri Afdal'ı yeterli miktarda askerle Kudūs'e gönderdi. Vezir Kudūs'ü muhasara ettikten sonra 489/1096 yılı Şaban ayında Sokman 'la ilgazi'nin elinden aldı. Bu olaydan sonra Sökmen Urfa'ya İl gazi ise Bağdat'a gitti.⁶

Artuk Bey sağlığında beylik kurmamıştır⁷. 1063-1086 yılları arasında yirmi üç yıl gibi uzun bir süre Selçuklu Devleti hizmetinde bulunmuştu. Arap Kaynaklarında nadir Türk kumandanlarından biri olarak vasıflandırılmaktadır⁸.

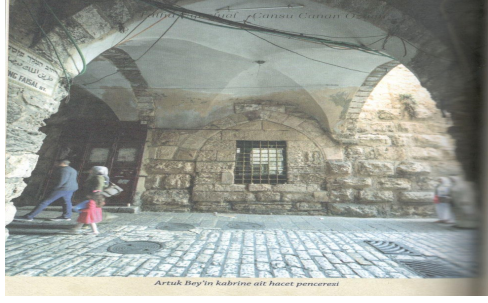
---

⁵ Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk Mardin Tarhi ISB.1975-19-2217-8 S.35

⁶ Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk Mardin Tarhi ISB.1975-19-2217-8 S.36

⁷ Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Prof. Dr .Osman Turan Ötügen Neşriyat A.Ş. İstanbul-Ekim 2011, sf. 154

⁸ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 3 çilt sf. 414

Resim 06.1. Artuk Bey'in kabrine ait hacet penceresi⁹

Resim 06.2. Artuk Bey'in kabrinin de bulunduğu Mücahitler Haziresi¹⁰

Kaynaklar Artuk'un akıllı, kudretli ve kahraman bir insan olduğunu yazar. İbn-ül-Esirde Artuk'un hiçbir savaştan mağlubiyet görmediğini söylemektedir.¹¹

⁹ Selçuklu Şifreleri, Talha Uğurluel-Cansu Canan Özgen, ISBN 978-605-83011-7-7

¹⁰ Selçuklu Şifreleri, Talha Uğurluel-Cansu Canan Özgen, ISBN 978-605-83011-7-7

¹¹ Remzi Ataoğlu Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, Kaynaklara Göre Artuklu Devlet Teşkilatı sf. 731